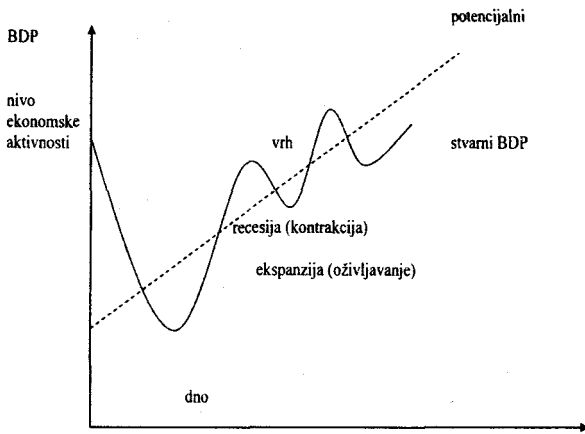

Fluktacije i nivo ekonomske aktivnosti

Izvor: C. L. Pass et al., *The Harper Collins Dictionary of Economics*, 2000, str. 51.

su se posledice osećale sve do početka Drugog svetskog rata. Na primer, u SAD je u periodu 1929–1933. godine stvarni, odnosno realni BDP pao za 27%, nezaposlenost je porasla od 3% na 25%, dok je nivo cena pao 22%. Industrija je radila s pola kapaciteta, investicije su pale 75%, a lična potrošnja 25%. Većina stanovništva je živela na ivici bede, preživljavajući iz dana u dan. Ekonomisti različito vide uzroke pomenute krize. Po mišljenju jednih, ona je nastala zbog velikog pada u ponudi novca usled panike koja je zahvatila bankarski sektor, u kojem je novčana masa u četvorogodišnjem periodu pala 22%. Kako su domaćinstva povlačila sredstva iz bankarskog sektora, sve je manje sredstava ostajalo za finansiranje investicija. Pad u investiranju izazvao je pad u proizvodnji, povećanje nezaposlenosti i deflaciju cena, i tako u krug. Druga grupa ekonomista smatra da je do naglog pada u agregatnoj tražnji došlo zbog slova berze (»crni utorak«, 29. oktobra 1929), posle čega su u naredne četiri godine cene akcija pale oko 90%. Dramatičan pad u cenama finansijske aktive drastično je uticao na smanjenje bogatstva potrošača, pa samim tim i na rast pesimizma i nepoverenja u ekonomski sistem.

Na primer, američka privreda ušla je u oštru recesiju zbog pada u agregatnoj ponudi, kada se u periodu 1973–1975. cena sirove nafte na svetskom tržištu učetvorostručila, a u periodu 1978–1980. godine udvostručila (negativan šok na strani ponude – eng. *negative supply shock*). Pošto je zbog toga došlo do značajnog rasta u troškovima proizvodnje (nafta je veoma važan proizvodni *input*), profiti preduzeća su se značajno smanjili, dok su cene finalnih proizvoda porasle (došlo je do *stagflacije* – situacija kada se proiz-

vodnja smanjuje, dok inflacija raste; do rasta cena dolazi jer proizvođači žele da zaštite svoj profit u ekonomiji koja opada). S padom profita, preduzeća smanjuju proizvodnju i dolazi do značajnog rasta nezaposlenosti. U tom smislu ilustrativna je sledeća tabela.

Stopa nezaposlenosti i inflacije u SAD u odabranim godinama

Godina	Stopa nezaposlenosti	Godišnja stopa inflacije
1973	4,8	6,2
1974	5,5	11
1975	8,3	9,1
1978	6	7,6
1979	5,8	11,3
1980	7	13,5

Izvor: S. F. Mishkin, *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*, 2002, str. 630.

➤ ekonomija, tržišna ➤ proizvodnja ➤ tržište

O. Radonjić

posmatranje. Kao jedna od najranije i najšire korišćenih metoda u nauci uopšte, pa i u sociologiji, *p.* se može odrediti kao prikupljanje podataka o pojavama putem njihovog neposrednog čulnog opažanja. Ali, nije svako *p.* naučno. Da bi to bilo, ono mora da bude selektivno, da služi određenom naučnom cilju istraživanja, da ga sistematski planira i beleži stručno lice, te da je moguće podvrgnuti kontroli njegovu valjanost i pouzdanost.

Postoje dve osnovne vrste *p.*, s više njihovih podvarijanti: *p. bez učestvovanja*, u kojem istraživač posmatra sa strane društvenu pojavu koju želi da prouči, i *p. sa učestvovanjem*, u kojem istraživač uzima učešća u životu i radu ispitivane sredine.

Iako se *p.* često koristi, ono ima i znatne nedostatke: (1) pre svega, posmatrati se mogu uglavnom spoljašnje manifestacije kolektivnog i individualnog života, a ne i unutrašnji psihički doživljaji, što može odvesti do pogrešnih zaključaka, pošto istovetno spoljašnje ponašanje može biti uslovljeno različitim unutrašnjim motivima, jednako kao što i isti motivi mogu dovesti do različitog spoljašnjeg ponašanja; (2) zatim, opazajno polje je nužno ograničeno mogućnostima naših čula; (3) nadalje, proces opažanja je potpuno podređen spontanom ritmu događaja i ograničen na sadašnjost; (4) potom, neregularne i izuzetne pojave najčešće izmiču sistematskom *p.*; (5) isto tako, posmatrana sredina se trudi da nametne određenu sliku o sebi, tako da se njeno ponašanje razlikuje od uobičajenog; (6) osim

toga, tumačenje posmatrane pojave podložno je uticaju subjektivnih stanja i očekivanja posmatrača; (7) najposle, postoje i socijalne granice *p.*, budući da se tako može istraživati samo ono što je namenjeno javnosti itd.

Neki od tih nedostataka *p.* mogu se otkloniti kombinovanjem pomenuta dva njegova tipa, ali ipak ono ostaje dopunsko i pomoćno sredstvo naučnog istraživanja.

- lična jednačina istraživača
- posmatranje sa učestvovanjem

M. Tripković

posmatranje sa učestvovanjem. Istraživačka tehnika zasnovana na neposrednom učešću istraživača u životu ispitivane sredine. Ona ima dugu tradiciju u sociologiji i drugim društvenim naukama, posebno u antropologiji i etnologiji, koje uglavnom zavise od terenskog rada. Kao posmatrač-učesnik, sociolog se uključuje u svakodnevni život ljudi, proučavajući ih u njihovom »normalnom«, »prirodnom« okruženju. Tako se iz prve ruke dobija jasnija slika o brojnim aspektima društvenog života, od kojih bi neki, svakako, ostali skriveni ukoliko se ne bi primenila ova istraživačka tehnika.

Najveća prednost ovog oblika posmatranja jeste, dakle, što se pomoću njega stiče uvid u spontano ili »prirodno« ponašanje pripadnika ispitivane socijalne skupine. Istovremeno, istraživač ima mnogo veće izgleda da prikupi mnoštvo podataka koji bi mu inače ostali nedostupni zbog zatvorenosti posmatrane sredine, koja je uvek u većoj ili manjoj meri rezervisana prema spoljašnjem posmatranju. Pored toga, prikupljeni podaci se bolje smeštaju u širi društveni i kulturni kontekst, pa se mogu na mnogo dublji način dočniti tumačiti i objašnjavati. Time se bitno uvećavaju i mogućnosti za proveru istinitosti tvrdnji dobijenih od članova ispitivane sredine, pogotovo što se oni prate u svojim svakodnevnim i redovnim aktivnostima, po pravilu, u dužem vremenskom periodu. Jednom rečju, osnovna prednost ove istraživačke tehnike jeste izbegavanje izveštačenosti u ponašanju proučavanih lica, kao i kompleksniji uvid »iznutra« u stvarno stanje ispitivane sredine.

Međutim, kao i u svemu ostalom, prednosti lako mogu da se izvrgnu u nedostatke. Pre svega, kao najstarija – ali u isti mah i ne baš jednostavna istraživačka tehnika – posmatranje je, po definiciji, ne samo selektivno nego i prepuno neočekivanih i nepredvidivih teškoća. Stoga je veoma teško postići standardizaciju ove tehnike, pored ostalog i zato što ona nužno zavisi od individualnih osobina istraživača i uvek je u većoj ili manjoj meri prilagođena specifičnostima posmatrane pojave, čijem je spontanom ritmu dešavanja podređena. Isto tako, ovde nezavisni istraživači teško mogu da

kontrolisu i proveriti dobijene rezultate, pošto je postupak u osnovi jedinstven i neponovljiv.

Uspeh ove tehnike zavisi, najpre, od temeljnosti prethodno izvršenih priprema, potom od toga hoće li posmatrač biti prihvaćen u skupini koju želi da proučava, te najposle od njegove obdarenosti kao posmatrača i sposobnosti da do kraja ostane čvrsto u okvirima svoje uloge nepristrasnog naučnika. Međutim, samo prisustvo istraživača na terenu barem donekle menja i njega samog, kao i uobičajeno stanje ispitivane sredine. Istraživačima se, neretko, dešava da neosetno skliznu iz uloge posmatrača, koji zapravo stvarno ne sudeluje, u ulogu aktivnog učesnika koji više ne posmatra dovoljno pažljivo.

Istraživaču je gotovo nemoguće da se u toj meri prilagodi da u potpunosti bude prihvaćen od pripadnika ispitivane sredine. A ako bi mu to i uspelo, uvek ostaje problem preterane identifikacije sa onima koje posmatra, čime se dovodi u pitanje njegova objektivnost. Tu je, osim toga, prisutan i problem moralne ispravnosti postupka prikrivanja, bez obzira na obavezu istraživača da na kraju ispitivanja otkrije svoje prave namere i identitet. Kao učesnik, istraživač je ne samo izložen velikom iskušenju da se odviše identifikuje s posmatranom grupom nego i da se, neosetno i neželjeno, ali neizbežno, uključi u postojeću hijerarhiju moći, dominantan sistem vrednosti i razgranatu mrežu interesa i normi.

Ma koliko to izgledalo čudno ili neočekivano, postajući makar i privremeno član neke grupe, zarad dubine i širine uvida u stvarne odnose u njoj, istraživač neretko može da zapravo izvitoperi ugao svog posmatranja i suzi opseg svog iskustva, umesto da ga proširuje. A da se i ne govori o tome kako je fizički teško biti istovremeno *učesnik* i *istraživač*, odnosno kako je socijalno neprihvatljivo učestvovati u problematičnim aktivnostima ili situacijama, koje su opet, po pravilu, najinteresantnije za proučavanje. Sociolog ne može na neko vreme postati, recimo, delinkvent ili kriminalac, možda ni klošar, skitnica ili verski fanatik, kako bi te pojave proučavao izbliza i iznutra.

Ako je sociolog prinuđen da u isti mah obavlja redovne aktivnosti kao i svi članovi posmatrane grupe i da sistematski beleži rezultate svog naučnog posmatranja, onda je to ne samo naporno već uvek ide, u manjoj ili većoj meri, na štetu kvaliteta naučnoistraživačkog rada. Stoga primena ove istraživačke tehnike u praksi uvek znači izvesno odstupanje od potpunog učešća u svim vidovima društvenog života ispitivane sredine.

Da bi se obezbedila što veća sistematičnost *p. s. u.*, neophodno je najpre, na osnovu dobro postavljene naučne

hipoteze ili više hipoteza, izraditi detaljan osnovni plan istraživanja, u kojem će biti precizno definisane sve kategorije i činjenice koje će se posmatrati, s tim da će glavni dokument tog plana biti neka vrsta *protokola* o toku događanja na terenu. Protokol bi trebalo da bude što potpuniji i iscrpniji, ali istovremeno i što otvoreniji i fleksibilniji, čime se obezbeđuje fazno korigovanje toka istraživanja, u skladu sa zatečenim stanjem na terenu i iskrslim novim situacijama.

Tako se stvara dobra iskustvena evidencija, koja je zaštićena od eventualnih povremenih subjektivnih slabosti istraživača, a osiguravaju se i valjane pretpostavke za naknadnu analizu i objašnjenje, ponovnim detaljnim pretresanjem prikupljenog materijala. Ono može da potpuno opovrgne početne pretpostavke i u sasvim drugačijem svetlu prikaže neke, možda, dotle zanezarene bitne detalje. Povrh toga, uvek je neophodno prikupljenoj građi pridodavati na licu mesta što iscrpnija zapažanja i komentare o svemu onome što se trenutno zbiva na terenu, budući da se nešto od toga može naknadno pokazati mnogo značajnijim nego što se to činilo u momentu njegovog beleženja.

Osim toga, neophodno je da se sprovode stalne sekvencijalne analize do tada prikupljenih podataka, a po mogućstvu i da se one šalju kolegama koji nisu na terenu, kako bi se njihova zapažanja iskoristila u toku daljeg prikupljanja podataka, kao i prilikom njihovog potpunijeg naučnog objašnjenja. Razume se da je prilikom posmatranja dobro, gde god je to moguće, pribavljati što više *kvantifikovanih podataka* o najrazličitijim aspektima društvenog života ispitivane sredine, koji će se potom tumačiti sredstvima *kvalitativne analize*. Pri tom, dakako, osnovna pretpostavka dobro obavljenog istraživanja ostaje kombinovanje više istraživačkih tehnika, jer se samo tako obezbeđuje objektivnost, preciznost, sistematičnost i pouzdanost nekog kompleksnog sociološkog ispitivanja.

- analiza, sekvencijalna ➤ lična jednačina istraživača
- posmatranje

M. Tripković

postmodernost (lat. *post* – posle; fr. *moderne* – savremen, nov). Izraz koji se više ili manje podjednako upotrebljava i za idejne i za praktične aspekte *savremenosti*; koristi se u filozofiji, društvenoj nauci, književnosti, umetnosti, arhitekturi itd., a neretko se njime obuhvata i sveukupnost današnjeg života.

P. je, međutim, sudeći prema shvatanjima njenih predstavnika, nemoguće ili, u najmanju ruku, necelishodno definisati. Jer, u postupku definisanja, kao i u samoj definiciji, klasična logika računa sa stabilnim

odnosom između *definiensa* i *definienduma*, tj. između reči (pojmovi) i predmeta, čega – tvrde postmodernisti – naprosto nema. Mišel Fuko, recimo, smatra da u zapadnoj civilizaciji sklad između reči i stvari zapravo odavno ne postoji, još od vremena renesanse; ili, Žak Derida i Julija Kristeva, sledeći stanovište Ferdinana de Sossira, negiraju svaku mogućnost utvrđivanja konačnih značenja i bilo kakve trajne i nepromenljive, »prirodne« veze između *označitelja* i *označenog*. Stoga, uopšte uzev, celini, unifkovanosti, izvesnosti, kao i univerzalnosti filozofskog i društvenonaučnog diskursa autori ove orijentacije pretpostavljaju fragmentarnost, heterogenost, slučajnost i nesvodiv pluralizam nesamerljivih jezičkih igara.

Izvesni opšti stavovi o tome šta jeste *p.* ipak se mogu naći u radovima ovih teoretičara. Žan-Fransoa Liotar, npr., smatra da je *p.* nepoverenje prema metanaracijama, »velikim pričama« (fr. *grands récits*) koje su dominirale sve do, negde, kraja pedesetih godina XX veka, kada, paralelno s prelaskom zapadnih društava u tzv. postindustrijsko doba, nastaje *postmodernost*. Prema mišljenju Zigmunda Bauman, *p.* je modernost za sebe, tj. modernost koja nadilazi svoju neadekvatnu svest i dospeva do onoga što je stvarno na delu, a to znači do ambivalentnosti, pluralizma i kontingencije. Što su – u vremenu kada je sve manje datosti – datosti koje nikad do kraja ne mogu biti otklonjene. U modernosti zadati ciljevi – apsolutna istina i racionalan društveni poredak – nikad neće biti dostignuti; *p.* ili, konkretnije, postmoderna društvena misao može nam pomoći da naučimo da se s tim saživimo. Ili, kao što Liotar kaže: postmoderno znanje izostrava našu osetljivost za razlike i jača našu sposobnost da podnosimo nemerljivo.

Jasno je da se *p.*, ne samo kod pomenutih nego i kod ostalih mislilaca koji sebe smatraju zastupnicima ovog stanovišta, na ovaj ili onaj način, oslanja na modernost, što, uostalom, već i sâm naziv *p.* sugeriše. Na to – nešto posrednije, doduše – navodi i već istaknuta terminološka neusaglašenost koja je sasvim slična onoj kada je i modernost u pitanju. Pojam *p.* zasnovan je, u stvari, na *kritici modernosti*, tj. na tezi da je modernost kao misaoni i praktični projekt i globalni kulturni etos doživela kolaps i da je se treba što pre osloboditi. Pri tom, kulturni etos modernosti shvata se kao kulminacija određenih opštih trendova, pre svega, vere u ekonomsko i socijalno usavršavanje i u neizbežan i beskonačan progres zasnovan na racionalnosti, nauci i tehnologiji, i to kako pojedinačnih društava tako i čitavog čovečanstva. Postmoderni mislioci nude alternativu u kojoj više nema mesta za »velike« priče o sveopštoj pripadnosti jedinstvenom procesu duhovnog i materijalnog napretka u